

**RESTAURAREA - CONSERVAREA CAZANIEI LUI VARLAAM,
DIN COLECȚIA CARTE VECHЕ A MUZEULUI NAȚIONAL DE
ISTORIE A ROMÂNIEI**

**THE RESTORATION-CONSERVATION OF VARLAAM'S
HOMILIARY (CAZANIA LUI VARLAAM) FROM THE OLD
BOOKS COLLECTION OF THE NATIONAL HISTORY MUSEUM
OF ROMANIA**

Cristina Petcu*

Fig. 1 - Fotografie de ansamblu

Abstract

Varlaam's Homiliary was the first Romanian language publication printed in 17th century Moldavia. Metropolitan bishop Varlaam, whose lay name was Vasile Moțoc, ruled the Moldavian Orthodox Church between 1632 and 1653, supporting Prince Vasile Lupu throughout his entire reign (1634-1653). The book

* Expert restaurator carte veche în cadrul Secției Restaurare din cadrul MNIR, e-mail: cr_petcu@yahoo.com

could be exhibited thanks to the extensive restoration process it underwent. The text was printed on handmade paper with waterlines (according to the analysis bulletin). The block of the book is made of fascicules comprising two or four sheets. The support paper has various thicknesses. The covers are made of wood and covered in black leather. The restoration was made with the book fully opened, each component being completely restored by respecting all restoration principles.

Keywords: book restoration, handmade paper, typographic ink, water-soluble ink, cinnabar.

Interesul pentru carte a fost în mod tradițional gândit să se îndrepte, în primul rând, către aspectul ei exterior. Studiind o carte, poți obține date importante privind materialele folosite și tehnicile de lucru utilizate, modul în care aceasta a rezistat procesului natural de îmbătrânire sau agresiunilor mediului înconjurător. Factorii care contribuie la deteriorarea cărților vechi sunt factori interni de degradare (materialele și tehnologia folosite la fabricarea hârtiei) și factori externi de degradare (lumina, temperatura, umiditatea relativă, agenții biologici: fungi, bacterii, insecte, omul). Ținând seama de toate aceste probleme, un exemplu de restaurare îl reprezintă cea a volumului „Cazania lui Varlaam”.

Cazania lui Varlaam a fost prima publicație în limba română din Moldova secolului al XVII-lea și se mai numește „*Carte românească de învățătură la dumenecele preste an și la praznicele împărătești și la svânți mari*”. Scrisă în românește, dar cu alfabet chirilic, Cazania a fost tipărită într-un tiraj de circa 1.000 de exemplare la Tipografia Domnească a bisericii „Trei Ierarhi” din Iași.

Mitropolitul Varlaam, pe numele de mirean Vasile Moțoc, a condus Biserica ortodoxă din Moldova din 1632 până în 1653, fiindu-i alături lui Vasile Lupu pe toată durata domniei sale (1634-1653).

Considerat unul dintre creatorii limbii literare românești, el are meritul de a fi tradus și strâns în același volum o seamă de manuscrise religioase grecești și slavone. Cartea a fost structurată în două părți. Prima parte cuprinde 54 de cazanii (omilii) la duminicile de peste an, iar a doua parte conține 21 de cazanii la praznicele împărătești și ale sfinților.

Cazania lui Varlaam a avut un rol esențial în dezvoltarea limbii române: generații la rând de preoți și învățători au citit aceste texte credincioșilor, în biserici, sau copiilor, la școală. Cartea de cult a avut o largă circulație și un impact semnificativ, fiind folositoare atât în școli, cât și în spațiul familial, devenind în timp cea mai citită carte din cultura noastră veche. A cunoscut o foarte mare răspândire în provinciile românești intracarpatică (Transilvania, Banat, Bihor, Maramureș), unde s-au găsit aproximativ 400 de exemplare, extrem de apreciate de românii ortodocși.

Volumul are 506 file și este ilustrat cu scene biblice și chipuri de sfinți reprezentați în stil bizantin. Aspectul grafic este îmbogățit de frontispiciile cu gravuri, inițialele ornamentale și așa-numitele podoabe de final de capitol, care constau în chipuri de îngeri.

Specialiștii din laboratorul de investigații, în urma analizelor efectuate, au ajuns la concluzia că cerneala de culoare neagră este dintr-un amestec de cerneală ferogalică cu cerneală tipografică, iar cea roșie este preparată pe bază de cinabru. Inițialele ornamentale sunt foarte elaborate din punct de vedere grafic, fiind tipărite cu cerneală roșie.

A putut fi expusă pentru că a beneficiat de un amplu proces de restaurare, o intervenție complexă asupra întregii cărți.

Volumul și-a pierdut integritatea din cauza condițiilor improprii în care a fost păstrat, dar și a unei manipulări necorespunzătoare.

Volumul este tipărit pe hârtie manuală, tiparul este executat în două culori, negru și roșu. Cartea nu are nici un chenar cu care să fie încadrat scrisul. Sfârșitul capitolelor este argumentat de imagini tipărite, viniere tipărite de obicei cu cerneală neagră. În interiorul textului, la începuturi de capitole și paragrafe întâlnim inițiale ornamentate, cu denumirea de Letrine. Letrinele, de mai multe mărimi, sunt decorate cu elemente vegetale, motive florale ce formează ramuri, cununi, ghirlande etc. Unele sunt neîncadrate, unele alcătuite din împletituri ca în vechile manuscrise moldovenești (litera K), altele alcătuite din motive botanice cu îngeri, femei, șerpi. Inițiala S (chirilică dz), alcătuită din capul unui înger, o femeie, un cap de dragon și ramuri cu frunze stilizate. Sunt și inițiale încadrate, compuse din motive botanice, inițiale alcătuite din scene laice: un B chirilic este flancat de 2 cântăreți, unul cu flaut, celălalt cu mandolină.

Prima pagină, cea de titlu, este o combinație a colonadelor și medalioanelor de sfinți. În partea de sus a paginii, într-un medalion se află Mântuitorul Hristos, ținând într-o mână o carte, iar cu cealaltă binecuvântând. În colțurile cadrului, cei 4 evangheliști, încadrați în medalioane, cu câte o carte în mâini și simbolurile lor evanghelice: Matei (înger, băiat), Marcu (leu), Luca (taur), Ioan (vultur). În partea dreaptă, Apostolul Pavel, Sfânta Muceniță Parascheva, în partea stângă, Apostolul Petru și Sf. Ioan cel Nou. În partea inferioară a paginii, cei trei mari ierarhi: Sf. Vasile cel Mare, Sf. Grigore, Sf. Ioan Gură de Aur, toți fiind aureolați. Gravurile au un rol important, acela de a împodobi cărțile și de a explica conținutul acestora, facilitând astfel înțelegerea textelor. Paginile sunt înzestrate cu numeroase ilustrații cu teme diferite, dintre care: Intrarea lui Hristos în Ierusalim, Învierea Domnului, Pogorârea Duhului Sfânt, Duminica tuturor Sfinților, Tăierea împrejur a Domnului Iisus Hristos, Schimbarea la față etc. Xilogravurile, frontispiciile, letrinele ce împodobesc tipărirea oferă un aspect și o imagine deosebită. Textul este cules cu litere de diferite mărimi, imprimat în negru și roșu.

LEGĂTURA VOLUMULUI: Scoarțele sunt din lemn, iar îmbrăcămintea este confecționată din piele de culoare neagră.

Fig. 2 - Îneltoare din piele și scoarța de lemn

CUSĂTURA VOLUMULUI: Cartea este cusută pe 4 nervuri profilate. Sforile nervurilor sunt din sfoara de cânepă.

Fig. 3 - Cotorul cu cele 4 nervuri profilate

COTORUL VOLUMULUI: Cotorul interior este rotunjit, iar cotorul exterior, din piele, prezintă scorjiri, urme de arsură, lacună de dimensiuni mari în îmbrăcămintea de piele, în partea superioară a cărții.

Fig. 4 - Cotor interior semi-rotunjit

CAPITAL-BANDUL este cusut pe pânză de sac, o cusătură empirică.

Fig. 5 - Capitalband cusut empiric pe pânză de sac

BLOCUL CĂRȚII

SUPPORTUL: Paginile au fost tipărite pe hârtie manuală cu linii de apă (conform buletin de analiză). Blocul cărții a fost format din fascicule cusute de câte 2 respectiv 4 file. Hârtia suport este de diferite grosimi.

TEHNICA: Tipar cu cerneală tipografică/însemnări cu cerneală solubilă în apă. Cerneala de diferite culori o găsim pe mai multe pagini, înaintea textului tipărit, fiind vorba de însemnări pe marginea textului tipărit. Pe forțașul fix posterior există o însemnare cu cerneală ferogalică.

Fig.6 Însemnări cu cerneală ferogalică

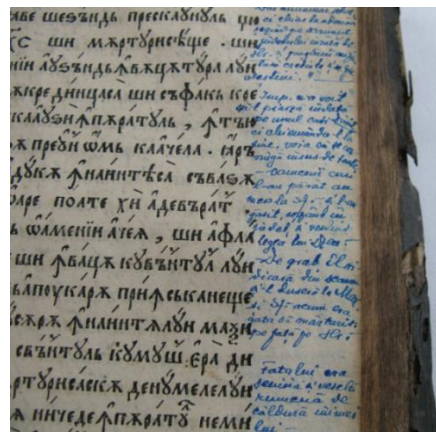

Fig.7 Însemnări cu cerneală solubilă

STAREA DE CONSERVARE

În momentul preluării, cartea se afla într-o stare de conservare precară. Condițiile neadecvate de conservare și de depozitare au determinat și amplificat gradul deteriorărilor fizico-chimice și fizico-mecanice, care au afectat ambele componente ale cărții; blocul de carte și legătura.

Legătura (scoarța și îmbrăcămintea din piele) a suferit deteriorări de natură fizico-chimică, mecanică și biologică.

A. Lemnul

Degradări mecanice: coperta anterioară este lipsă; rupturi în zona colțurilor și în dreptul încuietorilor (coperta posterioară); rosături accentuate (coperta posterioară).

Degradări fizico-chimice: pete murdărie (coperta posterioară); pete de grăsime; pete de ceară.

Degradări biologice: vași urme de atac xilofag (acum inactiv atacul).

B. Pielea

Degradări mecanice: rupturi în zona colțurilor și în dreptul încuietorilor (coperta anterioară); lacune (coperta posterioară, zona superioară și inferioară); tocire accentuată (pe întreaga suprafață a copertei posterioare); plieri, zgârieturi; urme de arsură.

Degradări fizico-chimice: pete murdărie (coperta posterioară și cotor); depigmentare (coperta posterioară și cotor); arsură accentuată în zona cotorului exterior

C. Forzațul

Degradări mecanice: rosături, rupturi în zona colțurilor; lacune marginale; plieri, zgârieturi, umflături.

Degradări fizico-chimice: pete murdărie; îmbruniri; halouri diverse pete.

D. Blocul cărții

Blocul cărții a fost afectat de deteriorări fizico-chimice, mecanice și biologice.

Deteriorări fizico-chimice: degradări cromatice rezultate în urma acțiunii petelor de ceară; îmbrunire datorată acidității; murdărie aderentă mai ales în zona colțurilor; pete de grăsime; pete de ceară; depozite de praf; halouri.

Deteriorări mecanice: fisuri; rupturi în zona colțurilor; îndoitori; lipsă suport papetar; plieri.

Deteriorări biologice: atac xilofag inactiv în zona cotorului

DIAGNOSTIC

În urma analizei vizuale, s-a constatat existența unor deteriorări de natură fizico-chimică, mecanică și biologică asupra componentelor cărții, ca urmare a procesului de îmbătrânire naturală a materialelor, dar și a acțiunii factorilor exogeni (acțiunea luminii, U.R., temperatura, atmosfera poluantă) a unui mediu impropriu de depozitare și a manevrărilor din timpul utilizării volumului. Volumul a suferit un incendiu (pielea de la cotor prezintă urme de arsură). Lipssește coperta anterioară.

PROPUNERI DE TRATAMENT (din punctul de vedere al restauratorului)

Restaurarea se va efectua pe volumul desfăcut în totalitate, urmând ca fiecare componentă a cărții să intre în flux complet de restaurare.

Fotografierea obiectului se va efectua la începutul lucrării, în timpul fiecărei operațiuni de restaurare a obiectului și la sfârșitul restaurării obiectului. Fotografiile sunt cea mai bună dovadă a stării obiectului de restaurare înainte de a-l restaura, în timpul operațiunilor și la sfârșitul restaurării obiectului. Înainte de desfacerea filelor din blocul cărții, acestea se vor numerota cu creion negru. După desfacerea filelor din blocul cărții acestea se vor desprăfui, se vor curăța petele, depozitele de ceară, filele se vor curăța temeinic în zona colțurilor, cu ajutorul gumei de șters. După curățirea uscată se vor spăla filele prin imersie în apă la o temperatură de 30°- 35°C. După spălarea filelor, acestea se vor presa și usca în același timp între pâsle, sub o presă ușoară, între platane. După operațiunile de uscare și presare, filele se vor completa (cele care au nevoie) cu hârtie japoneză și vâl. Completarea se va efectua cu o hârtie de aproximativ aceeași grosime cu hârtia originală. Culoarea hârtiei de completare va fi aleasă cu o nuanță sau două mai deschisă decât hârtia originală. După completarea și ancorarea fisurilor, filele se

vor presa și usca sub platane. După aceea, urmând operațiunea de curățire a completărilor cu ajutorul bisturiului. După efectuarea tuturor operațiunilor de restaurare expuse mai sus, volumul se va repune în ordine după numerotarea cu creionul. Se vor așeza paginile, formându-se fascicule. Fasciculele se vor pune la rândul lor în ordine, se vor presa, după care urmează operațiunea de coasere a volumului. Coaserea se va executa pe nervuri profilate, așa cum a fost cusătura originală. Nervurile profilate vor fi din sfoară de cânepă. Se vor fixa, măsurând după volumul original, și se vor monta pe gherghef. Coaserea se va efectua cu ajutorul gherghefului. După coaserea tuturor fasciculelor, acestea se vor încliea cu pap (amidon de grâu).

După înclierea fasciculelor, acestea se vor presa, urmând formarea cotorului. Acesta se va forma cu ajutorul ciocanului de lemn; se va fixa în presa de lemn și se va bate cotorul pentru a fi rotunjit. Cotorul va fi căptușit cu hârtie japoneză între nervuri și cu ongleuri din pânză albă de bumbac, care se vor lipi cu pap. Se vor croi forzațuri noi din hârtie japoneză groasă. Acestea se vor lipi pe blocul de carte. Se va coase capitalbandul. Acesta va fi cusut în două culori și se va lipi pe cotorul căptușit și pregătit pentru a intra în copertă.

Având o singură scoarță ca martor, cea posterioară, ne vom ghida după măsurătorile ei și vom croi scoarța anterioară. Scoarța va fi croită tot din lemn, asemănătoare cu scoarța posterioară, pe care o avem ca martor. Scoarțele vor fi învelite în piele nouă, tăbăcită vegetal. Cotorul se va forma modelând nervurile din sfoară de cânepă, cu cleștele de nervuri. Pielea posterioară pe care o avem ca martor, rămasă pe scoarța din lemn, nu se va mai insera în noua învelitoare. Se va păstra într-un plic și se va preda.

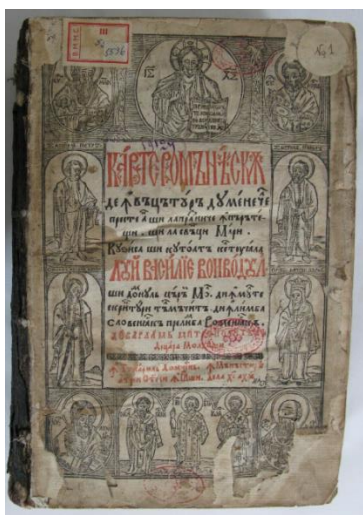
Observații: La comisia de restaurare s-a hotărât schimbarea ambelor coperti. Se vor croi scoarțe noi dintr-un lemn de o esență asemănătoare cu scoarța originală (lemn de tei). Acestea se vor înveli cu o piele nouă, tăbăcită vegetal, urmând să mă consult cu comisia de restaurare dacă pielea pentru învelitoare va fi vopsită sau nu.

BIBLIOGRAFIE

- Bădără, Doru, *Editori în Epoca Brâncovenească în Valori Bibliofile din Patrimoniul Cultural Național*, Editura Alma-Craiova 2008, p.21-29.
- Beleakova, L. A., *Tipurile de ciuperci dăunătoare diferitelor materiale componente ale cărților*, în PPC, 2, București, 1970, pp. 286-297.
- Bianu, Ioan, Nerva Hodoș, Dan Simonescu, *Bibliografia românească veche, 1508-1830*, Tom I-IV, București, 1903-1944.
- Blahnic, R., Zanova, V, *Coroziunea microbiană*, în PPC, 4, București, 1971, pp. 34-337.

- Dîmboiu, Aurel, *De la piatră la hârtie*, Editura Științifică, București, 1964.
- Dudaș, Florian, *Vechi cărți românești călătoare*, Editura Sport-Turism, București, 1987.
- Ionescu, George, *Călăuza tipografului, cu un rezumat din istoria tipografiei de la invențiune și până în zilele noastre*, București, 1906.
- Ionescu, Gheorghe, *Contribuțiuni la studiul începuturilor întrebuințării hârtiei în cancelariile Valahiei (Țării Românești) și Moldovei*, în SCIM, An II, vol. I, Editura Academiei, București, 1951.
- Iova, Mariana, Matei Dan, (coordonatori), *Bibliografia de referință a cărții vechi (manuscrisă și tipărită)*, București: Cimec, 1999.
- Koops, M, *Historical account of the substances wich have been used to describe events and to convey ideas from the earliest date to the invention of paper*, London, 1801.
- Leahu, Mirela.
- Pandele-Barbu, Aurel, *Tratamente diferențiate aplicate în restaurarea obiectelor pe suporturi papetare realizate în tehnici diferite: manuscrise, carte tipărită, gravuri*, în CCR, 3, București, 1984, pp. 43-46.
- Pântecan, Stan, *Comerțul și merceologia articolelor de papetărie. Ghidul papetarului*, Editura Ceres, București, 1973.
- Roman, Victoria, *Cărți tipărite în bucurești până la 1821 aflate în biblioteca muzeului*, în București, V, 1967, pp. 185-197.
- Smith, Richard Daniel, *Paper deacidification a preliminary report*, în PPC, 10, București, 1974, pp. 107-146.
- Ștefan, Ștefania Cecilia, *Catalogul cărții românești vechi și rare din colecția Muzeului Municipiului București 1648-1829*, București, 1995.
- Tomescu, Mircea, *Istoria cărții românești de la începuturi până la 1918*, Editura Științifică, București, 1968.
- Wang, C. J. K., *Fungi of pulp and paper in New York*, în PPC, 1, București, 1969, pp. 34-130.

FOTOGRAFII

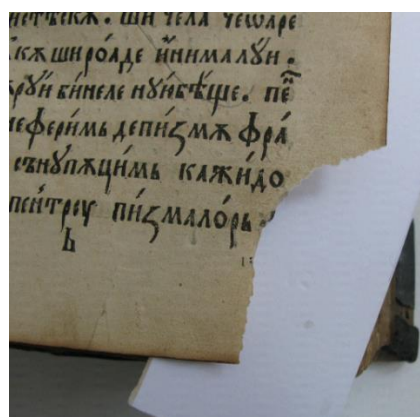
Fotografie de ansamblu

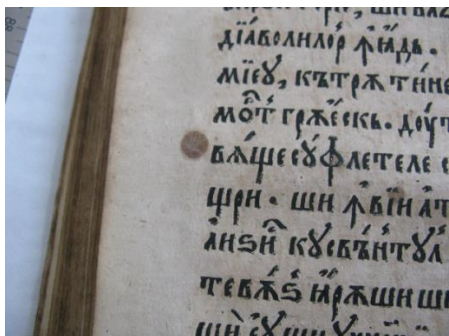
Detaliu colț rupt

Halouri

Colț rupt (lacună)

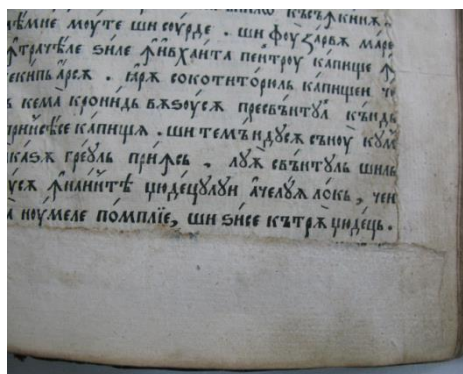
Pete de ceară

Multiple depozite de ceară

Pielea de pe cotor cu urme de arsură

Completare empirică a unei file

Forțaț fix

Lacune și halouri forțaț fix

Învelitoare piele degradată și scoarța din lemn

Cotorul cu nervuri profilate învelit în piele

Articulație ruptă

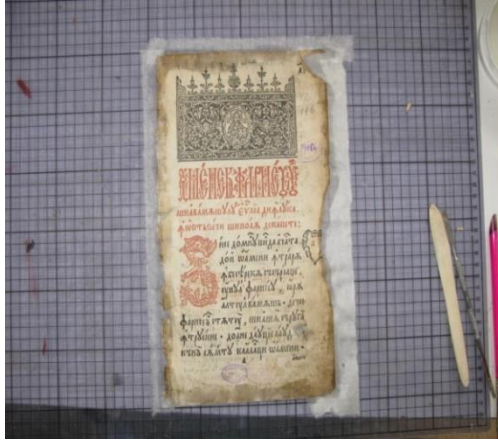
Desfacerea blocului de carte

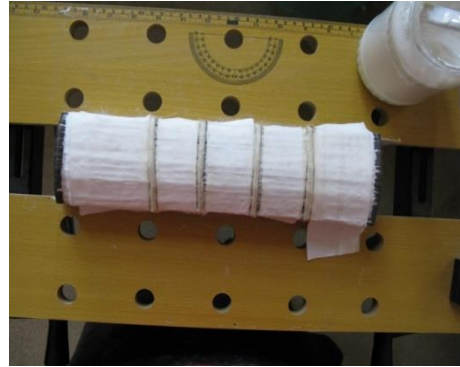
Izolarea (fixarea) cernelii solubile cu gelatină

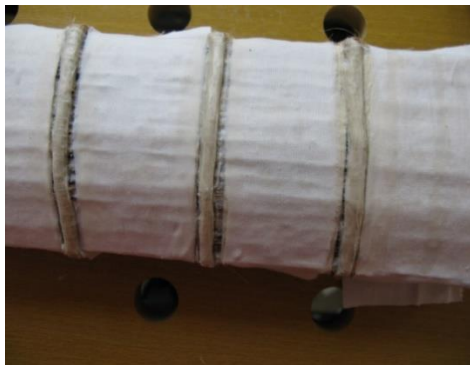
Filele după curățirea uscată și umedă

*Realizarea completărilor/
consolidărilor cu vâl și hârtie japoneză*

Căptușirea cotorului

*Fotografie detaliu nervuri căptușite cu
hârtie japonez*

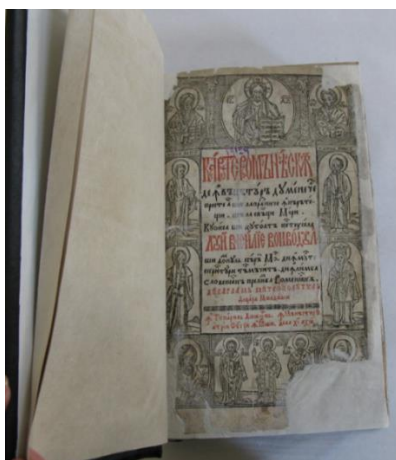
*Fotografie după vopsirea pielii pentru
învelitori*

*Fotografie cu montarea-lipirea
cotorului exterior*

*Fotografie cu învelitorile după
restaurare*

Fotografie după restaurarea blocului de carte